

AGNIESZKA KANIEWSKA
Uniwersytet Wrocławski

Działalność Delegatury Ambasady RP w Kraju Ałtajskim w latach 1941–1943*

Organizacja sieci opiekuńczej w ZSRR

30 lipca 1941 r. między rządem Polski na emigracji w Londynie a rządem Związku Radzieckiego doszło do podpisania układu zawierającego postanowienia wspólnych działań w walce z Niemcami oraz przywrócenia polsko-radzieckich stosunków dyplomatycznych¹. W dokumencie zawarto także zapisy o utworzeniu na terenach ZSRR polskiej armii. Reaktywowanie, na terenie ZSRR, Ambasady RP w Moskwie, było ważnym posunięciem, dającym duże szanse na otoczenie opieką polskich obywateli rozsianych po Rosji. W wyniku zawiłej sytuacji dyplomatycznej, odmawianie przez prezydenta RP Władysława Raczkiewicza podpisania nominacji na ambasadora dla rekomendowanego przez premiera, gen. Sikorskiego, Stanisława Kota, uruchomienie samej placówki się przeciągało. Ostatecznie nominacja została podpisana 22 sierpnia 1941 r., co umożliwiło rozpoczęcie pracy placówki². Kluczowymi kwestiami było zapewnienie polskim obywatelom deportowanym w głąb Rosji podstawowej opieki, zwolnienie ich z więzień, obozów pracy, umożliwienie dostępu do polskiej kultury itp.³ Drugim istotnym aspektem porozumienia między rządami RP i ZSRR było utworzenie Armii Polskiej w Rosji.

* Artykuł powstał dzięki dofinansowaniu Fundacji z Brzezia Lanckorońskich oraz Wydziału Nauk Historycznych i Pedagogicznych w ramach grantu wewnętrznego (2016/2017) dla młodych naukowców oraz uczestników studiów doktoranckich.

¹ D. Boćkowski, *Czas nadziei. Obywatele Rzeczypospolitej Polskiej w ZSRR i opieka nad nimi placówek polskich w latach 1940–1943*, Warszawa 1999, s. 179.

² Zob. *Historia dyplomacji polskiej*, t. 5. 1939–1945, red. W. Michnowicz, Warszawa 1999, s. 228–236.

³ Zob. D. Boćkowski, *Jak piskłęta z gniazd*, Wrocław 1995, s. 69; E. Trela, *Edukacja dzieci polskich w Związku Radzieckim w latach 1941–1946*, Warszawa 1983, s. 20.

W grudniu 1941 r. polska Ambasada RP i Ludowy Komisariat Spraw Zagranicznych ZSRR podpisały porozumienie o zasadach działania terenowych delegatów ambasady. W 1941 r. na terenie ZSRR działało 6 delegatów i 33 mężów zaufania. W grudniu tego roku dwóch pracowników Ambasady RP — Marian Heitzman i Romuald Szumski — zaczęło organizować struktury terenowe polskiego przedstawicielstwa m.in. w Kraju Ałtajskim⁴. 9 stycznia 1942 r. potwierdzono odebranie noty Ludowego Komisarza Spraw Zagranicznych nr 5 ze 5 stycznia 1941 r. o ostatecznym planie rozmieszczenia delegatur Ambasady RP oraz o nazwiskach 16 delegatów⁵. Wybór delegatów był prowadzony w ścisłej współpracy z rządem sowieckim, który miał wpływ na zatwierdzenie bądź odrzucenie poszczególnych kandydatur. Oficjalnie najważniejsze kryteria stanowiły: wysokie walory moralne, intelektualne, obywatelskie i zdrowotne. Zakres obowiązków delegatów i mężów zaufania był szeroki. Według przygotowanej przez ambasadę instrukcji do ich zadań należało przede wszystkim: opieka nad ludnością polską w rejonach, zbieranie i przysyłanie do ambasady informacji na temat sytuacji polskich obywateli, sporządzanie spisów zesłańców, współpraca z lokalnymi władzami radzieckimi itp.⁶

Podczas całkowitego okresu swojej działalności, do pierwszego kwartału 1943 r., na terenie całego ZSRR „delegatury ambasady roztoczyły opiekę nad ludnością polską w 42 obwodach, w których było 2600 większych i mniejszych skupisk ludności polskiej. Powołano też placówki mężów zaufania w 421 miejscowościach”⁷. W sumie, w maju 1942 r., w placówkach opieki nad polskimi obywatelami pracowało łącznie ponad 3000 osób⁸. W Kraju Ałtajskim, w Barnaule, przedstawicielem polskiej ambasady został lekarz — Włodzimierz Mattoszek⁹. W początkowej fazie podlegało mu 31 rejonowych mężów zaufania.

⁴ Por. Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (Polish Institute and Sikorski Museum; dalej PISM), sprawozdanie z działalności Ambasady RP, 7 sierpnia 1941–8 maja 1943 r., A.7.307/38, s. 18, http://polishinstitute.com/a7307/a7_307_38.pdf.

⁵ PISM, potwierdzenie odebrania noty Ludowego Komisarza Spraw Zagranicznych z 5 stycznia 1942 r., A.11.49/SOW/23, s. 2.

⁶ Por. sprawozdanie z działalności Ambasady RP, 7 sierpnia 1941–8 maja 1943 r., s. 24–25.

⁷ P. Petlewicz, *Ludność cywilna i sieroty polskie po „amnestii” 12 sierpnia 1941 r.*, „Zesłaniec” 2007, nr 32, s. 75–76.

⁸ PISM, Roman Fengler — likwidacja Delegatur Ambasady RP w ZSRR (sprawozdanie), 3 października 1942 r., A.11.49/SOW/34, s. 18. Stanisław Kot w listach do gen. Sikorskiego pisał o biurach delegatur, mężach zaufania, a także o personelu sanitarnym, oświatowym i opiekuńczym w zakładach stałych „około 1500 osób. Prowadzi on 139 sierocińców i ochronek (około 9 tys. dzieci), 30 zakładów dla niezdolnych do pracy, 21 stołowe, 116 punktów dożywiania, 46 szpitalików, 16 ambulatoriów”; *idem*, *Listy z Rosji do gen. Sikorskiego*, Londyn 1956, s. 26.

⁹ PISM, A.11.49/SOW/23, s. 3. W. Mattoszek był także delegatem na obwód nowosybirski.

Aspekty działalności Delegatury Ambasady RP w Barnaule

Ze sprawozdania o stanie sieci terenowej Ambasady Polskiej na dzień 14 czerwca 1942 r., przygotowanego przez ambasadora Kota dla Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Londynie, wynikało, że na początku 1942 r. (w pierwszej połowie lutego) udało się uruchomić działalność niemal wszystkich¹⁰ delegatur ambasady na terenie ZSRR. Z kolei w sprawozdaniu ogólnym za okres od 27 stycznia 1942 r. do ok. 30 marca 1942 r. znajdował się opis działających delegatur, w tym placówki w Barnaule:

Delegatura w Barnaule obejmuje Ałtajski Kraj i Nowosybirską Oblast. Delegatem jest dr Mattoszek¹¹ Włodzimierz, lekarz z Wileńszczyzny, zastępcą delegata z siedzibą w Nowosybirsku, dr Julian Maliniak, publicysta i działacz społeczny z Warszawy. [...] W Ałtajskim Kraju mężów zaufania czynnych jest w 31 placówkach. W Nowosybirskiej Oblasti 23. Działalność opiekuńcza rozwija się pozytywnie¹².

Na dzień 16 czerwca 1942 r.¹³ pod opieką Delegatury na Kraj Ałtajski i obwód nowosybirski znajdowało się 28 tys. polskich obywateli, zamieszkujących 500 różnorodnych skupisk, w 49 regionach. Z placówek opiekuńczych działały: 3 przedszkola, 1 sierociniec i 1 stołówka. Najdalej oddalony punkt od Barnaulu znajdował się 870 km. Pod koniec września 1942 r. w samym Kraju Ałtajskim przebywało ok. 20 tys. polskich obywateli, jak wynikało z tablic sieci terenowej Ambasady RP w ZSRR¹⁴.

W zakresie kluczowych zadań delegatury w Barnaule były: ewidencja polskich obywateli zamieszkujących region Kraju Ałtajskiego, wydawanie im dokumentów, pomoc humanitarna (zarówno materialna, jak i rzeczowa, przyznawana z zasobów otrzymywanych z transportów zewnętrznych), działalność opiekuńcza i socjalna (zakładanie i prowadzenie szkół, przedszkoli, domów dziecka, domów dla starców i inwalidów, stołówek). Sprawozdanie dr Mattoszki, Delegata Ambasady RP na Kraj Ałtajski, wskazywało, że próby pomocy polskim obywatelom w tym regionie, przede wszystkim w jego stolicy — Barnaule, były podejmowane jeszcze przed podpisaniem układu

¹⁰ Jedynym miejscem, w którym nie udało się obsadzić stanowiska delegata ambasady, był Saratow. Taka sytuacja wynikała z braku zgody władz sowieckich na przedstawiane kandydatury.

¹¹ Zob. też The Hoover Institution on War, Revolution, and Peace (dalej: Hoover Institution), Ambasada Polski w ZSRR, wykaz Delegatów Ambasady RP, 800/35/0/-/24, s. 778.

¹² PISM, sprawozdanie ogólne z działalności za okres od 27 stycznia do ok. 30 marca 1942 r., A.11.49/SOW/10, bn.

¹³ Hoover Institution, Ambasada Polski w ZSRR, delegatury Ambasady RP w ZSRR, 800/35/0/-/24, s. 901.

¹⁴ PISM, tablice sieci terenowej Ambasady RP w ZSRR na dzień 30 września 1942 r., A.7.307/4, s. 6a–f.

Sikorski-Majski. Do działań o „charakterze samopomocowym” — jak określił je Mattoszek — należała pomoc lekarska, podręczna apteka oraz biuro informacyjne¹⁵.

Początek oficjalnej działalności placówki w Barnaule obfitował w trudności. Delegatura borykała się nie tylko z problemami lokalowymi, lecz także — co istotne — kluczową kwestią było zorganizowanie pracy w regionach, znalezienie odpowiednich osób, które pełniłyby funkcje przedstawicieli delegatury — mężów zaufania. Z racji braku funduszy osoby te często podejmowały pracę, nie pobierając za nią żadnego wynagrodzenia. Ich rola była niezwykle istotna — to oni przekazywali dane z regionów do delegatury, tworząc tym samym szeroki obraz warunków życia, pracy, zdrowia polskich obywateli. Jak już zostało wspomniane, w Kraju Ałtajskim powołano 31 osób na te stanowiska. Swoje zadania oraz relacje z miejscową władzą opisywał mąż zaufania na region kosichiński — Jan Józef Karpiński¹⁶.

Na placówce pracowałem od 29 XI 1941 r. do dnia 3 III 1943 r. Działalnością placówki było ewidencja, rozdział zapomóg gotówkowych, pomoc odzieżowa i produktowa, interwencja w sprawach pracy obywateli polskich. [...] [S]tosunek z władzami był wszędzie poprawny, poza zbieraniem materiału dotyczącego warunków życia, pracy obywateli polskich, żadne inne dane nie były brane pod uwagę¹⁷.

W marcu 1943 r. powstało sprawozdanie z sytuacji w rejonie obejmowanym przez Delegaturę Ambasady RP na Kraj Ałtajski. Referent terenowy, Franciszek Juraszek, opisywał, jak na przestrzeni kilku miesięcy udało się realizować misję budowania sieci placówek opiekuńczych w regionie:

Najlepszym okresem do zorganizowania opieki społecznej był czas do sierpnia 1942 r. Można powiedzieć, że zakłady istniejące pochodzą prawie wszystkie z okresu przed sierpniem 1942. Od sierpnia 1942 do lutego 1943 r. powstały nowe zakłady w znikomej ilości i o małym znaczeniu miejscowym, zazwyczaj nie korzystające z fundów żywnościowych. Próby zorganizowania nowych zakładów rozbiły się często o brak lokalu, inwentarze, pościeli, naczyń, opału, fundów żywnościowych¹⁸.

Najwięcej trudności przysparzało dostarczanie żywności dla deportowanych. Jak pisze Walery Skubniewski, badacz z Barnaule:

Chociaż rząd radziecki 12 lutego 1942 r. zarządził utworzenie funduszy żywnościowych w celu zaopatrzenia polskich obywateli na terytorium ZSRR, władze Kraju Ałtajskiego nie

¹⁵ PISM, sprawozdanie Delegata na Ałtajski Kraj z Barnaule — dnia 6 stycznia 1942 r. za okres od czasu zorganizowania Delegatury do dnia 31 grudnia 1941 r., A.7.307.8a/2, s. 7.

¹⁶ Jan Józef Karpiński, 29 listopada 1941–4 marca 1942 r. — mąż zaufania rejon kosichiński; 13 marca 1942–29 sierpnia 1942 r. — mąż zaufania rejon zmiejnogorski; aresztowany 29 sierpnia 1943 r., oskarżony o szpiegostwo.

¹⁷ PISM, zeznania Męża Zaufania Ambasady RP w ZSRR na zmiejnogorski rejon, Jana Józefa Karpińskiego, 1943 r., A20/4A/156, s. 30.

¹⁸ PISM, położenie ludności polskiej w Środkowej Syberii, sprawozdanie Referenta Tere nowego Ambasady RP, A.7.307/42, s. 15.

zawsze mogły wykonać to postanowienie. Krajowy Wydział Handlu poinformował polską delegaturę, że żywność będzie tylko wydawana w miejscach, w których zostaną otwarte specjalne polskie przedszkola, szkoły, stołówki i sporządzone dokładne listy osób potrzebujących pomocy. Przy tym listy powinny być poświadczone przez lokalne władze radzieckie. Wszystko to wymagało czasu. Delegaturze nie udało się otrzymać żywności w okresie od marca do czerwca 1942 r.¹⁹

Na działalność i skuteczność delegatury w zakresie zaopatrywania polskiej społeczności w produkty żywnościowe oraz pozostałe towary zwracał uwagę także F. Juraszek. W Barnaule znajdował się jeden z kilkudziesięciu magazynów przesyłowych zlokalizowanych na terenie ZSRR. Stamtąd, po otrzymaniu wsparcia, towary były przekazywane poszczególnym delegatom. Juraszek podkreślał efektywność pomocy niesionej w zakresie wsparcia materialnego. Podstawowa żywność, odzież — choć w niewystarczającej ilości — często stanowiły ratunek w krytycznych sytuacjach. Przedstawiciel ambasady zwracał ponadto uwagę na kluczową przeszkodę, jaką były fatalne warunki transportowe, a także brak środków komunikacji, które umożliwiłyby przewiezienie towarów do najbardziej potrzebujących osad ludzkich²⁰. Jak podkreślają w swoich sprawozdaniach i listach poszczególni mężowie zaufania zajmujący się finalnie dystrybucją otrzymanych towarów, pomoc ta była niezbędna, jednak nie w pełni realizowała potrzeby ludności, żyjącej w trudnych warunkach²¹. Nie należy zapominać, że atmosfera, relacje między miejscową władzą a przedstawicielami delegatury często negatywnie odbijały się na funkcjonowaniu placówek magazynowych oraz zarządzaniu nimi. Zdarzały się także nieprzyjemne sytuacje, których bohaterami byli sami członkowie delegatury. W Barnaule kierownik magazynu towarów, pan Korsak, został oskarżony o przywłaszczenie mienia — mydła²². Nadużycia ze strony osób uprzywilejowanych były wielokrotnie odnotowywane; czasami do ambasady dochodziły pisma ze skargami od obywateli z odległych rejonów, w których wyraźnie przedstawiano negatywne nastawienie do przedstawicieli delegatury.

Wiktoria Sarnowa z uniwersytetu w Nowosybirsku w swoim artykule poświęconym polskiemu obywatelom w obwodzie nowosybirskim przytoczyła słowa skierowane przez Aleksandra Berdowskiego — osadnika przebywającego na zesłaniu w rejonie kałmańskim (Kraj Ałtajski) — do ambasadora Tadeusza Romera. Berdowski skarżył się na męża zaufania, Aldonę Dolińską, która według jego słów nie odnosiła się życzliwie do polskiej społeczności.

¹⁹ W. Skubniewski, *Polscy specprzesiedleńcy w Kraju Ałtajskim w latach II wojny światowej*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 14, 2010, s. 55–68.

²⁰ PISM, położenie ludności polskiej w Środkowej Syberii..., s. 33.

²¹ Zob. *ibidem*, s. 33–35.

²² PISM, raporty Najwyższej Izby Kontroli, 460/III/44/128, 1 marca 1943 r., s. 10.

Przede wszystkim jednak osadnik wygłaszał pretensje co do jakości otrzymywanych towarów (odzieży, obuwia) i ilości produktów żywnościowych. W swoim liście Berdowski przedstawił też niezwykle krytyczne stanowisko wobec delegata Mattoszki i jego współpracowników, oskarżając ich o wybieranie dla siebie dobrych jakościowo towarów, podmienianie ich, a także przywłaszczanie sobie produktów żywnościowych, które „pożarła sfera delegata Mattoszki” (*пожрала свора делегата Маттошико*)²³.

Problemy z zaopatrywaniem poszczególnych rejonów w produkty i towary były związane ze zbyt małą ilością towarów w stosunku do potrzeb pozabawionej środków do życia polskiej społeczności, kłopotami transportowymi, a czasem również brakiem wsparcia ze strony władz sowieckich mimo podejmowanych przez mężów zaufania prób zaangażowania organów sowieckich do współpracy. Z tych też powodów w miejscowości Ust'Kałmanka mąż zaufania był zmuszony ograniczyć pomoc żywnościową (dostępność punktu żywnościowego) tylko do dzieci uczących się w miejscowych szkołach. Wcześniej ze wsparcia korzystali także osoby starsze w wieku od 60 lat, ludzie chorzy i niezdolni do pracy²⁴.

Mimo różnego rodzaju przeszkód i ograniczeń Kraj Ałtajski był regionem, gdzie dosyć sprawnie udało się zorganizować szeroką sieć opiekuńczą (aneks nr 3 — polskie placówki opiekuńcze jesień 1941–styczeń 1943 r.). W pierwszym roku funkcjonowania polskiej delegatury, od jesieni 1941 r. do grudnia 1942 r., w Kraju Ałtajskim działało: 51 przedszkoli, 6 szkół, 3 punkty dożywiania, 1 dom inwalidów, 1 sierociniec i 1 ambulatorium. W okresie sierpień 1942–styczeń 1943 r. w 16 regionach Kraju Ałtajskiego funkcjonowało kilkadziesiąt placówek opiekuńczych²⁵: 6 punktów nauczania języka polskiego, 40 przedszkoli, 1 dom noclegowy, 1 stołówka, 13 punktów dożywiania, 1 sierociniec, 1 dom inwalidów oraz 1 ambulatorium. Dostępnych było także 11 praktykujących lekarzy. W porównaniu z pierwszym okresem w końcowej fazie działania placówek opiekuńczych widoczny był wzrost działających punktów dożywiania, a także obecność lekarzy w poszczególnych miejscowościach. Zdecydowana większość środków finansowych, jakimi dysponowała delegatura, została przeznaczonych na opiekę społeczną (zapomogi, zakup artykułów żywnościowych i przemysłowych, pomoc lekarska, wspieranie zakładów opieki i oświaty, transport i zaopatrzenie). W okresie marzec–

²³ Za: B.B. Сарнова, *Особенности статуса депортированных польских граждан и их эвакуация из Новосибирской области в 1946 году*, [w:] *Миграционные последствия второй мировой войны: этнические депортации в СССР и странах восточной Европы*, red. Н.Н. Аблажей, А. Блюм, Новосибирск 2012, s. 91.

²⁴ Hoover Institution, Ambasada Polski w ZSRR, Wydział Zdrowia i Opieki Społecznej, folder 32, s. 203–208.

²⁵ *Ibidem*.

maj 1942 r. delegatura zaksięgowła wydatki na poziomie 551 633,63 rubla, w tym 490 622,32 rubla na pomoc deportowanym. Od maja do lipca 1942 r. wydatki na opiekę społeczną wyniosły 359 622,04 rubla²⁶.

Jednym z przykładów działań przedstawicielstwa delegatury było uruchomienie schroniska²⁷ dla sierot i starców na 93. uczastku Bobrowskiego Lestranhozu, które łącznie mogło pomieścić 240 osób (80 starców oraz 180 dzieci w wieku od 4 do 16 lat). Wydierżawiony przez delegaturę teren i zabudowania pozwalały na zorganizowanie na miejscu m.in. mieszkań dla pensjonariuszy, mieszkań dla pracowników, szkoły, świetlicy, stołówki czy ambulatorium. Kierownik tego ośrodka podlegał bezpośrednio Delegatowi Ambasady RP i pełnił jednocześnie funkcję męża zaufania w placówce.

Obraz wewnętrznej organizacji pracy placówki w Barnaule i panującej w niej atmosfery można zrekonstruować na bazie zeznań, raportów poszczególnych pracowników delegatury²⁸. Jeden z nich — Karol Emanuel Bartosz — podkreślał, że mimo nie do końca sprawnej organizacji i licznych uchybień przedstawicielstwo działało bez jakichkolwiek nadużyć. Równocześnie wskazywał jednak na nieporozumienia między poszczególnymi osobami. Podejrzenia Bartosza co do czystości intencji wywołała działalność dwóch osób odpowiedzialnych za dział paszportowy: Pawła Hałaburdy (Chałaburdy) i Ireny Paszkiewiczówny²⁹. Z kolei dr Marian Siedlecki (lekarz przy delegaturze) atmosferę w pracy uważał za poprawną, nieporozumienia — z jego punktu widzenia — były rzadkie, a wszyscy pracownicy dobrze spełniali swoje obowiązki³⁰. Jerzy Dołęga-Kowalewski, radca prawny, relacje między pracownikami określił jako przejrzyste, koleżeńskie i mimo pracy w trudnych warunkach wszyscy zachowywali „spokój ducha i dobry humor”³¹. Oficer ewidencyjny mjr Dominik Wejgetner także nie odnotował nieporozumień

²⁶ PISM, nota memorialna Ambasady RP w ZSRR, Biuro Rady Finansowego, księgowanie wpływów i wydatków gotówkowych Delegatury Ambasady w Barnaule, 20 lipca 1942 r. A.7.653/11, s. 17.

²⁷ Hoover Institution, Ambasada Polski w ZSRR, 800/35/0/-/31, s. 168–171.

²⁸ Zob. PISM, protokoły zeznań Komisji Badawczej Ministerstwa Sprawiedliwości RP w Iranie, Teheran, 1943 r. Komisja została powołana do zbadania sprawy likwidacji polskiej sieci opiekuńczej w ZSRR; A.20.4, A.144, A.20.4, A.145. Opis funkcji poszczególnych pracowników Delegatury oraz ich losy przed amnestią przedstawił prof. Walery Skubniewski z Uniwersytetu Ałtajskiego w Barnaule; zob. *idem*, *op. cit.*, s. 59.

²⁹ Hoover Institution, Ambasada Polski w ZSRR, zeznanie deportowanego z ZSRR byłego pracownika Delegatury Ambasady RP w ZSRR na Ałtajski Kraj w Barnaule, dr Siedlecki Marian, bd, 800/35/0/-/51, s. 383–391.

³⁰ Hoover Institution, Ambasada Polski w ZSRR, protokół zeznania przez Komisję Badawczą Ministerstwa Sprawiedliwości RP w Iranie, Teheran, 5 kwietnia 1943 r., 800/35/0/-/51, s. 349.

³¹ *Ibidem*, s. 428.

i zaznaczył, że ogrom pracy, wszelkie interwencje były bardzo wyczerpujące, zarówno psychicznie, jak i fizycznie³².

Mimo umowy podpisanej przez rządy Polski i Związku Radzieckiego, zobowiązującej Sowiećów do amnestionowania polskich obywateli z więzień, łagrów, obozów pracy przymusowej, władze sowieckie nie stosowały się w wielu wypadkach do zapisów dokumentu. W telegramie z 27 października 1941 r. ambasador Kot komunikował,

że nie ma poprawy sytuacji ludności polskiej, natomiast znane są wypadki szykan oraz utrudniania zorganizowania sieci opiekuńczej. Ambasada otrzymuje coraz liczniejsze wiadomości o zatrzymaniu Polaków przy robotach przymusowych³³.

Sposoby nierealizowania uzgodnień dwóch rządów były różnorakie: rodzińny zesłanych uznawano za przestępców politycznych, którym nie przysługuje amnestia; polscy obywatele otrzymywali czasowe dowody tożsamości, na podstawie których nie można było opuszczać danej miejscowości; twierdzono także, że zabrakło blankietów zaświadczeń przysługujących polskim obywatelom na mocy układu Sikorski-Majski. Miejscowe władze Kraju Ałtajskiego realizowały swoją politykę w stosunku do deportowanych:

[O]bywatelstwo polskie członków rodziny nie jest kwestionowane i otrzymują oni tymczasowe zaświadczenia, natomiast głowie rodziny zaświadczenia nie wydają, czym zmuszają całą rodzinę do pozostania w dotychczasowym miejscu pobytu. Tym samym obywatele polscy są pozbawieni możności korzystnej wymiany zatrudnienia w granicach tej samej oblasti, a nawet regionu³⁴.

Ambasada wielokrotnie interweniowała w sprawach zaginionych polskich obywateli. Na podstawie zebranych w regionach informacji od delegatów i mężów zaufania wystosowywała noty do Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych wraz ze spisem osób przebywających — pomimo amnestii — w obozach pracy lub więzieniach. W ciągu całego okresu funkcjonowania Ambasady RP Referat Interwencyjny odpowiedzialny za interwencje w sprawie polskich obywateli wystosował do Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych łącznie 78 not w sprawie obywateli, których nie objęła amnestia. Liczba osób, w których sprawie angażowała się Ambasada RP, wynosiła 6927³⁵. Większość spraw nie została rozwiązana z powodu braku pomocy ze

³² Hoover Institution, Ambasada Polski w ZSRR, zeznanie deportowanego pracownika Delegatury Ambasady RP w ZSRR, w Barnaule, mjr Dominika Wajgetnera, Teheran, 15 maja 1943 r., 800/35/0/-/51, s. 464.

³³ PISM, raport Ambasadora Kota dotyczący sytuacji ludności polskiej w ZSRR, 27 października 1941 r., A.11.49/SOW/24, s. 55.

³⁴ PISM, nota D 192/42 do Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych w sprawie wydania tymczasowych zaświadczeń obywatelom polskim, 1942 r., A.7.682/2/18, s. 18.

³⁵ PISM, sprawozdanie z Działalności Ambasady RP w ZSRR za okres od 7 sierpnia 1941 do 6 maja 1943 r., A7.307/38/1, s. 31.

strony radzieckiej. Odpowiedzi na noty Ambasady RP zawierały standardowe odpowiedzi³⁶: obywatel/obywatelka zostali uwolnieni, nie są zaliczani do grupy polskich obywateli, dlatego też nie podlegają amnestii.

Odnotowano także przypadki odnalezienia polskich obywateli na skutek interwencji Ambasady RP; np. Marię i Witolda Górskich oraz Jadwigę Nagrodzką udało się zlokalizować w miejscowości Topczycha (centrum rejonu). Wcześniej przebywali w posiołku Czistiunka³⁷, a po wyjeździe z tego miejsca ich los nie był znany.

Trudno jednoznacznie określić, ile z wystosowanych przez Ambasadę RP not dotyczyło obywateli z Kraju Ałtajskiego. W większości dostępnym dokumentów znajdują się nazwiska osób zamieszkujących ten region³⁸. Przykładowe interwencje podejmowane w sprawie polskich obywateli w Kraju Ałtajskim znajdowały się w notach: D 468/42³⁹ i D 1640/42⁴⁰. Pierwsza z nich dotyczyła problemów z wydaniem tymczasowych zaświadczeń obywatelom polskim pracującym w swałowskim sowchozie, w rejonie czaryszskim Kraju Ałtajskiego: Marii Żukowskiej (ur. 1905 r.), Irenie Żukowskiej (ur. 1926 r.) i Wiktorowi Żukowskiemu (ur. 1927 r.). Drugi dokument wystosowano w sprawie zwolnienia obywateli polskich z obozów i więzień. Na liście widnieli, przetrzymywani w więzieniach NKWD: w Alejsku — Józef Niemiec (syn Andrzeja, ur. 1882 r.), w Barnaule — Abram Springer (syn. Mendla, ur. 1900 r.).

Nie należy zapominać, że pojawienie się na terenie ZSRR polskich placówek, oprócz świadczenia materialnej pomocy w ramach swoich możliwości, miało też znaczenie czysto emocjonalne — niosło za sobą wsparcie moralne dla polskiej ludności rozsianej na połaci Związku Radzieckiego. Jak podaje Daniel Boćkowski, zanim w regionach Rosji zostały zorganizowane punkty opieki, wsparcia deportowanym udzielali polscy żołnierze, oficerowie przemieszczający się swobodnie po ZSRR w celu zorganizowania armii polskiej i werbunku⁴¹. Oficerowie (łącznikowi i rejestracyjni) zostali oddelegowani do kilkunastu miast w ZSRR. Według zapisów z mapy „stwierdzonych wojskowych zasobów

³⁶ Zob. np. PISM, nota nr 29 Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych, 12 lutego 1942 r., A.7.682/2/35, bp.

³⁷ Zob. np. PISM, nota nr 26 Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych, 15 listopada 1941 r., A.7.682/1/38, bp.

³⁸ Noty interwencyjne Ambasady RP do Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych znajdują się w zasobie PISM, w zespole „Akta Ambasady RP w ZSRR 1941–1943”, podzespół 682, teczeki 1–6.

³⁹ PISM, nota Ambasady RP do Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych w sprawie wydania tymczasowych zaświadczeń obywatelom polskim, D 468/42, 18 lutego 1942 r., A.7.682/2, s. 39.

⁴⁰ PISM, nota Ambasady RP do Ludowego Komisariatu Spraw Zagranicznych w sprawie zwolnienia obywateli polskich z obozów i więzień, D 1640/42, 3 czerwca 1942 r., A.7.682/3, s. 92.

⁴¹ D. Boćkowski, *Czas nadziei...*, s. 265.

personalnych” na terenie Delegatury Kraju Altajskiego działało 4 oficerów: 1 łącznikowy w Nowosybirsku i 3 rejestracyjnych w Barnaule, Sławgorodzie i Rubcowsku⁴².

Likwidacja Delegatury Ambasady RP w Barnaule

Pogorszenie się stosunków polsko-sowieckich po podpisaniu układu Sikorski-Majski nastąpiło stosunkowo szybko. Już na początku 1942 r., niewiele więc po zawarciu porozumienia, rząd sowiecki realnie zaczął utrudniać pracę delegatur, „wysunął rozmaite zarzuty wobec kilku delegatów, w rezultacie czego Ambasada RP w Kujbyszewie zmuszona była zamienić ich innymi”⁴³. Początkowe utrudnianie pracy polskim przedstawicielstwom przekształciło się w aresztowania, represje i ostatecznie doprowadziło do ich zamknięcia.

Proces likwidacji polskich placówek przebiegł bardzo szybko. Na początku lipca 1942 r. ambasador Kot informował Ministra Spraw Zagranicznych o trudnej sytuacji ambasady oraz poszczególnych przedstawicielstw w ZSRR. W telegramie nr 572 z 4 lipca 1942 r. pisano m.in. o szykanach, aresztach pracowników, a także o likwidacji dwóch placówek, we Władywostoku oraz Archangielsku, uznanych przez Sowietów za „niepotrzebne”⁴⁴.

Zamknięcie delegatur było jednoznaczne z pozbawieniem pomocy niesionej polskim obywatelom. Likwidacja dwóch delegatur stanowiła jedynie początek całego procesu usuwania ze Związku Radzieckiego polskich placówek. W telegramie Henryka Sokolnickiego⁴⁵ z 18 lipca 1942 r. została przedstawiona ówczesna sytuacja: delegatury we Władywostoku, Archangielsku, Ałdanie i Saratowie zostały zamknięte, a ze względu na aresztowania pracowników nieczynne były placówki w Samarkandzie, Barnaule, Kirowie oraz Pietropawłowsku⁴⁶. W telegramie z 30 lipca 1942 r. Edward Raczyński, ówczesny minister spraw zagranicznych rządu londyńskiego, przedstawił motywy Sowietów:

Dzisiaj Bogomołow wręczył mi notę. [...] Nota stwierdza, że kompetentne organy sowieckie ustaliły, że przedstawiciele polscy wbrew ustalonym kompetencjom zajmowali się szkodliwą dla rządu sowieckiego działalnością i prowadzili działalność wywiadowczą, w związku

⁴² PISM, mapa stwierdzonych wojskowych zasobów, załącznik nr 7, A.XII.22/30H, bp.

⁴³ PISM, wewnętrzna korespondencja władz polskich, 1942 r., A.11.49/SOW/28, s. 38.

⁴⁴ PISM, likwidacja Delegatur, telegram szyfrowy [Polmission-Kujbyszew] do Ministerstwa Spraw Zagranicznych nr 572, 4 lipca 1942 r., A.11.49/SOW/27, s. 2.

⁴⁵ Henryk Sokolnicki — polski dyplomata, radca Ambasady RP w Moskwie w latach 1941–1942 — w lipcu i sierpniu 1942 r. kierował wymuszoną likwidacją polskich delegatur na terenie ZSRR.

⁴⁶ PISM, likwidacja Delegatur, telegram szyfrowy do Ministerstwa Spraw Zagranicznych nr 11, 19 lipca 1942 r., A.11.49/SOW/27, s. 22.

z czym oni i część ich współpracowników byli aresztowani. W ten sposób instytucja delegatów nie usprawiedliwia swej egzystencji, wobec czego rząd sowiecki uważa jej dalsze istnienie za bezcelowe. O czym została poinformowana Ambasada Polska⁴⁷.

Motyw oparty na szkodliwej działalności polskich przedstawicieli przytacza w swojej korespondencji także ambasador S. Kot:

W lipcu 1942 r., już po moim wyjeździe z Kujbyszewa, NKWD dokonało aresztowań Delegatów Ambasady i ich personelu. Organy NKWD rozpowszechniały wszędzie zmyślane oskarżenia, przede wszystkim o szpiegostwo na rzecz Anglii. [...] Dodano nawet, że ja osobiście szpiegostwo organizowałem i z tego powodu zmuszony zostałem przez Rząd Sowiecki do opuszczenia ZSRR⁴⁸.

W okresie od 29 czerwca do 22 lipca 1942 r. sowieci niemal całkowicie zlikwidowali polską sieć placówek dyplomatycznych na terenie ZSRR. Aresztowania, konfiskacje mienia następowały znienacka, bez wcześniejszego poinformowania Ambasady RP. Wszelkie informacje docierały do Kujbyszewa z opóźnieniem, przede wszystkim poprzez osoby trzecie. Na dzień 1 sierpnia 1942 r. liczba aresztowanych wynosiła ok. 100 osób.

15 lipca 1942 r. można określić jako początek likwidacji sieci opiekuńczej dla polskich obywateli w Kraju Ałtajskim. Tego dnia został aresztowany delegat ambasady na Kraj Ałtajski W. Mattoszek⁴⁹. Wraz z nim do aresztu trafił niemal cały personel placówki (Dominik Wajgetner, Jerzy Kowalewski, Marian Siedlecki, Karol Bartosz, Jan Karpiński, Tadeusz Iżycki)⁵⁰.

28 października 1942 r. wiceminister spraw zagranicznych ZSRR Solomon Łozowski wręczył (polski dyplomata, radca i minister pełnomocny w Moskwie w latach 1941–1942) memoriał stanowiący pełne oskarżenie przedstawicieli polskiej dyplomacji o działania przeciwko ZSRR. Dokument, zawierający 11 stron oskarżenia, powstał w wyniku śledztwa wewnętrznego ZSRR, wykazującego, że delegaci Ambasady RP oraz jej pracownicy prowa-

⁴⁷ *Ibidem*, s. 55.

⁴⁸ S. Kot, *Listy z Rosji do Gen. Sikorskiego*, London 1955, s. 443. Warto zwrócić uwagę na komentarz dotyczący zaistniałej sytuacji, zawarty w *Historii dyplomacji polskiej*, red. W. Michowicz, t. 5. 1939–1945, Warszawa 1999, s. 327: „Delegatury Ambasady RP w terenie na potrzeby racjonalnego rozdyponowania pomocy, a zapewne też z lekkomyślności czy nadgorliwości, zbierały i przekazywały do kujbyszewskiej centrali informacje o sytuacji w poszczególnych regionach sowieckiej federacji. Ponadto przez cały nieomal czas trwało zbieranie informacji o przypadkach bez śladu tysięcy polskich oficerów. Obydwie te akcje, przy znanej podejrzliwości władz sowieckich w stosunku do wszystkiego co »klasowo obce« łatwo mogłyby być potraktowane jako działania szpiegowskie”.

⁴⁹ PISM, depesza szyfrowa, 16 lipca 1942 r., A.XII.22/31G, s. 31; PISM, rozmowa telefoniczna Freyd–Zorin, 17 lipca 1942 r., A.II.49/SOW/30, s. 65.

⁵⁰ PISM, lista aresztowanych Delegatów, 22 lipca 1942 r., A.II.49/SOW/28, s. 33; <http://new.hist.asu.ru/biblio/sudbi/B11.html> (dostęp: 20.09.2016); PISM, depesza szyfrowana z Kujbyszewa do MSZ nadana 16 lipca 1943 r. do Sztabu Wodza Naczelnego, A. XII.22/31J, s. 31: „W nocy 15 na 16 lipca aresztowany delegat Ambasady i jego personel w Barnaule”.

dzili działania szpiegowskie. Niektóre z zarzutów⁵¹ to: „wroga działalność w stosunku do ZSRR”, „działalność wywiadowcza”, „organizacja nielegalnej, konspiracyjnej służby kurierskiej”, „instruowanie kurierów o używaniu znaków szyfrowych”, „instrukcja o paszportach, polecająca wydawanie paszportów również obywatelom niepolskim”⁵².

Z wewnętrznej korespondencji władz polskich⁵³ dowiadujemy się, że prawdopodobnymi powodami (jak wynikało z ówczesnych pogłosek) aresztowania delegata Ambasady RP na Kraj Ałtajski i Okręg Nowosybirski oraz jego współpracowników było:

1. Wystawienie przez Delegaturę paszportów niepolskim obywatelom⁵⁴ z chęci zysku;
2. Przemycanie niepolских obywateli do Armii Polskiej, w celu wywiezienia ich za granicę;
3. Pomoc szpiegom niemieckim przez ułatwianie im przejazdu z dokumentami polskimi⁵⁵.

Na podstawie zeznań aresztowanych i zwolnionych po pewnym czasie pracowników delegatury sporządzono spis dokumentów, rzeczy przejętych w trakcie aresztu przez władze sowieckie⁵⁶. Między innymi w Barnaule skonfiskowano całą kancelarię i pieniądze, w Nowosybirsku — wyliczenia placówki, korespondencję i magazyn, w Zmiejnogorsku (przy aresztowaniu męża zaufania) — dokumenty urzędowe: sprawozdania kasowe, kontrola ruchu ludności, wydatki pomocy obywatelom polskim i in. Rewizja⁵⁷ w Barnaule została przeprowadzona na podstawie zarządzenia naczelnika NKWD na Kraj Ałtajski — A.W. Kowiesznikowa⁵⁸. On sam dokonał inspekcji w gabinecie delegata oraz w jego mieszkaniu⁵⁹.

⁵¹ Działalność polskiej dyplomacji uznana za antyradziecką została podciągnięta m.in. pod takie paragrafy Kodeksu karnego ZSRR, jak: § 6, 10–11, 58.

⁵² Pełen wykaz zarzutów w informacji dla Ministerstwa Spraw Zagranicznych, luty 1940 r., A.11.49/SOW/28, s. 7–13.

⁵³ PISM, wewnętrzna korespondencja władz polskich, A.11.49/SOW/28.

⁵⁴ Radziecka interpretacja polskiego obywatelstwa niepolskiego pochodzenia nie pozwalała uznać za polskich obywateli m.in. Białorusinów, Ukraińców, Żydów mieszkających przed wrześniem 1939 r. na terenach II Rzeczypospolitej.

⁵⁵ PISM, wewnętrzna korespondencja władz polskich, A.11.49/SOW/28, s. 24.

⁵⁶ PISM, spis zatrzymanych, zabranych przez władze sowieckie dokumentów, aktów, pieczęci, pieniędzy na placówkach polskich, 1942 r., A.11.49/SOW/28, s. 41.

⁵⁷ Jak wynika ze sprawozdania Komisji Badawczej Ministerstwa Sprawiedliwości RP, „aresztowania zostały dokonane na podstawie zarządzenia centralnych władz radzieckich, które nakazały likwidację placówek polskich, wobec rzekomej szpiegowskiej i antyradzieckiej działalności tych placówek”; zob. PISM, A.20/4a/154, s. 165.

⁵⁸ A.B. Kowiesznikow w latach 1937–1938 był pracownikiem kontrwywiadu NKWD, uczestniczył też w masowych operacjach narodowych.

⁵⁹ PISM, likwidacja Delegatur, relacja z likwidacji placówki w Barnaule, bd., A.11.49/SOW/34, s. 65.

W wyniku śledztwa prowadzonego przez władze sowieckie wobec aresztowanych przedstawicieli polskiej dyplomacji i polskich placówek opiekuńczych w ZSRR 78 osób zostało uznanych za winnych wrogiej działalności wobec ZSRR i wydanych za granicę. Sprawy 16 osób, w tym delegata W. Mattoszk, skierowano do sądu, ponieważ według śledczych przeciwko niemu przemawiały ciężkie dowody⁶⁰. W wyniku prowadzonego śledztwa pracownicy Ambasady, a także część mężów zaufania otrzymało nakaz opuszczenia terenów ZSRR.

Ogółem w lipcu władze sowieckie aresztowały 130 mężów zaufania i pracowników Ambasady Polskiej. Energiczne protesty władz polskich sprawiły, że 15 osób zwolniono, ale wobec pozostałych zastosowano różnego rodzaju represje. 78 osób wydano z granic Związku Radzieckiego, a 16 przekazano sądom sowieckim⁶¹.

Delegat dr Włodzimierz Mattoszek został skazany na 10 lat łagru. Jego dalsze losy wciąż nie są znane. Można przypuszczać, że zmarł podczas odsiadki wyroku. Większość pracowników barnaulskiej delegatury oraz część mężów zaufania z Kraju Ałtajskiego została wydalona z ZSRR.

W zeznaniach w sprawie likwidacji polskich placówek dyplomatycznych i sieci opiekuńczej w ZSRR, które zbierała Komisja Badawcza Ministerstwa Sprawiedliwości pod przewodnictwem sędziego Matyi, znajduje się komentarz pracownika delegatury w Barnaulu — Zygmunta Leszczyńskiego, dotyczący motywów działań Rosjan:

Leszczyński Zygmunt jest zdania, że władzom radzieckim chodziło o skompromitowanie wobec społeczeństwa sowieckiego delegatury i jej pracowników, przypisując im uprawnienie szpiegostwa, by w ten sposób uspokoić wzburzone umysły sowieckich obywateli, tłumacząc im, że Rząd Polski dlatego otacza opieką swoich obywateli, aby pod tym pozorem móc uprawiać działalność wywiadowczą⁶².

Końcowy etap likwidowania polskiej sieci opiekuńczej przypadł na wiosnę 1943 r. Zamykanie poszczególnych punktów, zatrzymywanie pozostałych na wolności pracowników cały czas miało miejsce. Z korespondencji między ministerstwami rządu londyńskiego (Ministerstwem Spraw Zagranicznych a Ministerstwem Opieki Społecznej i Ministerstwem Przemysłu, Handlu i Żeglugi) wynikało, że polscy obywatele zostali pozbawieni niemal całej dostępnej pomocy.

⁶⁰ *Ibidem*.

⁶¹ J. Wróbel, *Uchodźcy polscy ze Związku Sowieckiego 1942–1950*, Łódź 2003, s. 28.

⁶² PISM, sprawozdanie Ministerstwa Sprawiedliwości z przesłuchań pracowników Delegatury Ambasady RP, luty 1944 r., A.20/4a/163, s. 5.

Zamknięto i zapieczętowano czwarty z kolei magazyn, kierownik aresztowany wraz z personelem, noty Ambasady co do zabezpieczenia majątku Państwa Polskiego są bez odpowiedzi. Dwa składy wyjściowe są praktycznie nieczynne, z czterech pozostałych Barnaule zawiadamia, że nie może dostarczyć pomocy w naturze w Ałtajskim Kraju. Z 28 mężów zaufania ani jeden nie jest przy funkcjach ani na wolności⁶³.

Zakończenie

Nawiązanie stosunków dyplomatycznych rządu londyńskiego z Moskwą, uruchomienie przedstawicielstw Ambasady RP w Związku Radzieckim, które miały sprawować opiekę nad polskimi obywatelami w ZSRR, czy tworzenie polskiej armii to kluczowe zadania, jakie postawiła przed sobą służba dyplomatyczna Rzeczypospolitej. Zorganizowanie i rozbudowanie sieci opiekuńczej pozwoliło przetrwać wielu deportowanym. Ważne było nie tylko wsparcie materialne, w postaci wyżywienia oraz odzieży, lecz także wsparcie moralne. Istnienie polskich placówek wielu zesłańcom dawało nadzieję na powrót do domu, na przeżycie w trudnych warunkach bytowych.

Delegatura w Barnaule przez okres swojej działalności rozbudowała szeroką sieć placówek zajmujących się różnymi kwestiami: przedszkola, stołówki, domy dziecka i inwalidów, szkoły/kursy nauczania języka polskiego. Mimo trudności udało się zorganizować mocną strukturę, która aktywnie — w miarę możliwości — wspierała polskich obywateli.

Likwidacja polskich placówek dyplomatycznych była równoznaczna z pozbawieniem polskich obywateli opieki w ZSRR. W styczniu 1943 r. zostali oni ponownie uznani za obywateli radzieckich, a sprzeciw wobec paszportyzacji karany był więzieniem i represjami. Zlikwidowano punkty, gdzie prowadzono wszelką działalność opiekuńczą ze strony przedstawicielstw Ambasady RP: szkoły, przedszkola, domy dziecka, stołówki⁶⁴. Taki los spotkał także delegaturę w Barnaule. Pracownicy placówki oraz poszczególni mężowie zaufania zostali aresztowani. Następnie skutecznie rozmontowywano system opieki w Kraju Ałtajskim, a sowieckie organy przejęły działające wcześniej pod egidą Ambasady RP placówki. W kwietniu 1943 r. rząd ZSRR oficjalnie zerwał stosunki dyplomatyczne z Polską.

⁶³ PISM, korespondencja między Ministerstwem Zagranicznym RP a Ministerstwem Opieki Społecznej i Ministerstwem Przemysłu, Handlu i Żeglugi, Londyn, 5 kwietnia 1943 r., A.11/49/SOW/28, bp.

⁶⁴ Zob. B.B. Сарнова, *op. cit.*, s. 95.

Aneks 1. Wykaz pracowników delegatury Ambasady RP w Barnaule

Lp.	Imię i nazwisko	Funkcja
1.	Mattoszko Włodzimierz	delegat, od dnia powstania delegatury
2.	Herman-Iżycki Tadeusz	sekretarz, od dnia powstania delegatury
3.	Drozdowski Leon	sekretarz, od lipca 1942 r.
4.	Dołęga-Kowalewski Jerzy	radca prawny, od lutego 1942 r.
5.	Romanas Wanda	registratura/kancelaria, od powstania delegatury
6.	Ziemlińska (Ziemińska) Czesława	registratura/kancelaria, od powstania delegatury
7.	Ratowski (Rutowski) Marian	buchalteria, od maja 1942 r.
8.	Nalewajko Witold	buchalteria, od czerwca 1942 r.
9.	mjr Wajgetner Dominik	oficer ewidencyjny
10.	Buczyńska Zofia	paszporty
11.	Lady (Laddy) Zofia	maszynistka, paszporty, kasjer
12.	Wierciński-Dedeszko Aleksander	magazynier, później mąż zaufania — m. Barnaul
13.	sierz. Dembiński Jan	magazynier, później oficer ewidencyjny
14.	plut. Korniejenko	oficer łącznikowy
15.	Korsak Bartłomiej	magazynier, od czerwca 1942 r.
16.	Mattoszko Walentyna	pracownik w magazynie
17.	Romanowski Mieczysław	buchalter w magazynie, od czerwca 1942 r.
18.	Łukaszewicz	maszynistka w delegaturze
19.	Siedlecki Marian	lekarz przy delegaturze, od 21 grudnia 1941 r.
20.	Chałaburda Paweł	paszporty
21.	Paszkiewicz Irena	paszporty

Źródło: Hoover Institution, Ambasada Polski w ZSRR, personel Delegatury Ambasady RP w Barnaule, 800/35/0/-/24, s. 348⁶⁵.

⁶⁵ Por. PISM, A.7.307/32, Ambasada w Kujbyszewie, wykaz pracowników Ambasady i mężów zaufania w poszczególnych rejonach, 1942 r., s. 3. Dane te dotyczą okresu przed aresztowaniem pracowników Delegatury i mężów zaufania.

Aneks 2. Wykaz mężów zaufania na Kraj Altajski

Lp.	Imię i nazwisko	Region działalności
1.	Dąbrowska Nela	Alejsk
2.	Rogucki Franciszek	Altajskoje
3.	Fonfara (Fanfara) Michał	Barnauł — miasto
4.	Grabowski Zygmunt	Barnauł — rejon
5.	Stankiewicz Mieczysław	Bijsk
6.	Strutyńska Alina	Bystrostokski, Staraja Barda
7.	Januszko Antoni	Elikmonarski
8.	Kuna Władysław	Ust'Kałmanka, Czarysz
9.	Pancewicz Ryszard	Kamień nad Obem
10.	Rozenzweig Józef	Kosicha
11.	Dolińska Apolonia	Kałmanka
12.	Russel Stefan	Krajuszkino
13.	Czartkiewicz Tomasz	Krasnoszczekowo
14.	Błazewicz Władysław	Ojrot Tura
15.	Wenckowicz Jan	Parfinowo
16.	Pieczenko Mikołaj	Pospielicha
17.	Topor-Wasowska Zofia	Rebricha
18.	Jasiński Antoni	Rubcowsk
19.	Bujwid Józef	Sławgorod, Kułunda, Rodino, Znamienka
20.	Puchalski Walerian	Sołonesznoje
21.	Szleszyńska Olga	Sorokino
23.	Pustelniak Piotr	Talmienka
24.	Szumiński Aleksander	Toguł
25.	Pitakowa Bogumiła	Topczycha
26.	Koronowicz Jadwiga	Troickoje
27.	Gajewska Zofia	Tiumiencewo
28.	Kołodnyj Nechemia/Hajmen Bolesław	Ugłówek
29.	Milach Ignacy	Ust'Pristan
30.	Witt Jan	Zalczewo
31.	Szymczak Stefan ⁶⁶	Zmiejnogorsk
32.	Roszkowski Mieczysław* — mianowany w styczniu 1943 r.	Karasuk

Źródło: PISM, tablice sieci terenowej Ambasady RP w ZSRR na dzień 30 listopada 1942 r., A.7/307/3, s. 6a–f; *PISM, wykaz mężów zaufania od 30 listopada 1942 do 23 lutego 1943 r., A.7/307/1, s. 39.

⁶⁶ Stefan Szymczak został zgłoszony do LKSZ w styczniu 1943 r. Za: PISM, wykaz mężów zaufania od 30 listopada 1942 do 23 lutego 1943 r., A.7/307/1, s. 37–39.

Aneks 3. Polskie placówki opiekuńcze jesień 1941–styczeń 1943 r.

Miejsce	Typ placówki	jesień 1941– grudzień 1942 r.		sierpień 1942– styczeń 1943 r.	
		Liczba placówek	Liczba korzystających	Liczba placówek	Liczba korzystających
Alejsk	Punkt dożywiania	1	–	1	100
	Przedszkole	–	–	1	36
	Kursy języka polskiego	–	–	1	50
Barnaул	Przedszkole	10	–	7	339
	Szkoła	6	540	–	–
	Punkt dożywiania	–	–	1	7
	Lekarz	–	–	1	–
Rejon barnaulski	Dom inwalidów	1	–	1	79
	Sierociniec (Zudiłowo)	1	270	1	91
	Przedszkole	8	600	8	468
	Lekarz	–	–	2	–
Bijsk	Przedszkole	4	181	4	181
	Ambulatorium	1	50	1	–
	Lekarz	–	–	2	–
Ust'Kałmanka	Kursy języka polskiego	–	–	3	73
	Punkt dożywiania	–	–	1	47
Rejon czaryszski	Przedszkole	3	150	–	–
Rejon kamieński (Kamień na Obi)	Przedszkole	4	400	–	–
Rejon kosiski (Kosicha)	Przedszkole	7	480	9	476
	Dom noclegowy	–	–	1	20
	Stółówka	–	–	1	100
	Punkt dożywiania	–	–	1	45
	Lekarz	–	–	1	–

Rejon krajuński (Krajuńskino)	Przedszkole	4	220	1	38
	Punkt dożywiania	–	–	4	187
Rejon krasnoszczekowski (Krasnoszczekowo)	Przedszkole	2	47	–	
	Kursy języka polskiego	–	–	1	20
Pospielicha	Przedszkole	1	40	–	–
	Lekarz	–	–	1	–
Riebricha	Punkt dożywiania	1	20	1	22
	Kursy języka polskiego	–	–	1	16
Sorokino	Punkt dożywiania	1	130	1	100
Rejon talmieński (Talmienka)	Przedszkole	2	225	4	116
	Punkt dożywiania	–	–	1	85
Rejon troicki (Troickoje)	Przedszkole	4	94	3	69
	Lekarz	–	–	1	–
Rejon zmiejnogorski Zmiejnogorsk	Przedszkole	2	140	2	212
	Punkt dożywiania	–	–	3	32
Sławgorod	Lekarz	–	–	2	–
Ojrot — Tura	Lekarz	–	–	1	–

Źródło: D. Boćkowski, *Czas nadziei*, Białystok 1999, s. 433. — dane za okres od jesieni 1941 do grudnia 1942 r.; PISM, zestawienie zakładów opieki społecznej w Altajskim Kraju w czasie od sierpnia 1942 do stycznia 1943 r., A.7.307/42/2/39, s. 37 — dane za okres od sierpnia 1942 do stycznia 1943 r.

Деятельность Представительства Посольства РП в Алтайском крае в 1941–1943 гг.

Резюме

Тема депортации польских граждан в Советский Союз обсуждается исследователями в разных контекстах. Исследования охватывают, например, повседневную жизнь ссыльных или их отношения с местными жителями и властями. Важным элементом, требующим отдельного рассмотрения, является организация и деятельность польских официальных органов, задачей которых было оказание помощи полякам, находящимся на принудительном поселении в СССР.

Создание Посольства РП в СССР было одной из поворотных точек и истории польского населения в России. Данная статья относится непосредственно к Алтайскому Краю, региону в Западной Сибири, в который направлялись транспорты из бывших восточных земель II Речи Посполитой в феврале и августе 1940 г., а также в 1941 г.

Вопрос о деятельности Представительства польского Посольства в Алтайском крае, в 40-х годах, до сих пор не уточнен. Исследования, проведенные по теме депортации польских граждан в Сибирь в 1940-х годах, позволяют нам изучать вышеуказанные темы. Исследования, в будущем позволят составить полную, общую картину ситуации в которой находились сосланные в Россию во время 2-й мировой войны.

The activity of the Polish Embassy Delegation in Altai Krai, 1941–1943

Summary

The topic of the Polish citizens exiled to the Soviet Union is undertaken by researchers in many different contexts. The scope of the research includes, among others, life situation of the exiles, relations with the local population and authorities. An important turning point in the situation of Polish citizens was the agreement signed on 30 July 1941, between the Polish government-in-exile in London and the government of the Soviet Union. The agreement included the provision of joint actions in the fight against the Germans, the restoration of Polish-Soviet diplomatic relations, organizing Polish official structures, which were supposed to help Poles living in the USSR after deportation. Foundation of the Polish Embassy in the Soviet Union was one of the turning points in the fate of the Polish population in Russia. The Delegation of the Polish Embassy in Barnaul was one of the elements of a care network over the Polish citizens. Delegate, Dr. Vladimir Mattosko, along with employees of the Delegation and the local men of confidence, located throughout almost the entire country, was carrying the widest possible assistance for the Poles. The Delegation in Barnaul, during the period of its activities, expanded its wide network of points with various issues: kindergarten, canteens, an orphanage and houses for disabled, Polish schools, as well as courses of Polish language.

The liquidation of Polish diplomatic missions in 1943 meant to deprive care for Polish citizens in the USSR. In January 1943 Poles were again regarded as Soviet citizens, and opposition to the passporting was punished with imprisonment and repressions. All the points of representatives of the Polish Embassy were liquidated. The same situation happened with

the Delegation in Barnaul. Employees of the institutions, as well as men of confidence, were arrested. The care system in Altai Krai was effectively dismantled. The Soviet authorities took over all the institutions, which all were under the aegis of the Embassy. In April of 1943, the relations between Poland and the Soviet Union were officially repudiated.